

desetoricu u nekoliko vlastelinskih dvorova (Jonke); Ako je to istina, kako ne vidi vlastelinstvo da ono samo sebe tuži i opsuđuje (A. Starčević); Pitan je bio iz ruku konteše Matilde, bijesne i prelijepe vlastelinke; Dvanaest sela i posjeda bijaše potčinjeno tomu vlastelinstvu (Vijenac 1885); Djeca su joj bez oca, a vlastelinstvo u Konopištu bez gospodara (Jonke); Feudaleci su seoskim zajednicama nametali kolektivne obaveze prema vlastelinstvu (V. Babić).« Dodajte u posljednju rečenicu riječ »vlasteostvu« (vlastelstvu) mjesto »vlastelinstvu«, pa ćete osjetiti svu nasilnost takva postupka. Vlastelinka ne mora čak ni biti plemkinja, dok je to vlasteoka svakako.

Prema svemu dakle nisu u pravu ni Maretić ni Rončević, premda je ovaj posljednji o tom govorio poslije V. Babića. U pravu je Vladimir Babić koji priznaje za književne riječi vlastelina i vlastelina, vlasteoku i vlastelinku, vlasteostvo i vlastelinstvo, vlasteoski i vlastelinski, sa spomenutim već nijansama u značenju. Protiv Rončevićeva gledišta govori naime i široka upotreba u razgovornom, stručnom i književnom jeziku. Maretić i Rončević postupali su ovdje kao čistunci koji prosuđuju o riječima samo po tvorbi, a ne osvrću se na njihovu službu u društvu i u rečenici. (Maretiću se ipak ne čudimo jer je on to pisao gotovo prije pola stoljeća.) Ono što su dobri pisci, stručnjaci i kulturna javnost u širini usvojili – postaje svojina književnog jezika ako nije jezična nagrada, i ne može se proglašavati za provincijalizam. Ne postoje riječi same za se, ne postoji ni jezik sam za se, nego u društvenoj uvjetovanosti s jasno određenim funkcijama koje treba izvršavati.

NEKI PRIMJERI ZA SLOŽENOST PJESNIČKOG STILA

Stjepan Babić

U težnji da što vjernije i potpunije prikaže pojedine likove, pisac upotrebljava sva sredstva da to postigne. Rekoh »sva sredstva«, a on ima samo jedno jedino – jezik. Jest, ali je upotreba jezika vrlo raznolika. Jedno je, na primjer, kad pisac opisuje pojedini lik, drugo je kad taj lik to isto sam govori o sebi, treće je kad lik govori, a mi ne razumijevamo samo ono što se kazuje, nego i više, i ono što je pisac time htio da naglasi jer iz samih riječi može proizaći više nego što one nose u svom osnovnom značenju i smislu. Da to postignu, pisci se često služe izraznim sredstvima koja pripadaju drugim stilovima, neknjiževnim riječima i oblicima, razgovornim jezikom i dijalektom. Posebnost je pjesničkog stila ili, drugim riječima, književnoumjetničkoga i u tome što može biti isprepleten tim elementima u većoj ili manjoj mjeri. Većinom ta sredstva ne pripadaju piščevu jeziku, nego jeziku njegovih likova.

Pisac ih time neposredno karakterizira, tj. ne opisuje što su i tko su, nego to čitaoci doznaju iz njihova jezika. Bit će dobro da to pokažemo na primjerima.

Uzmimo da pisac želi prikazati koga kao škrea. Recimo da je to krojač Tomaš. Može jednostavno napisati: »Krojač Tomaš je škrt!« Ili: »Krojač Tomaš je škrtac.« Ili: »Krojač Tomaš nije bez teške sile puštao novac iz ruku.« I tako bismo mogli naći stotinu načina na koje je to pisac mogao reći. Svaki način ima svoju posebnost, ali je svima zajedničko jedno: njima je pisac opisno rekao da je krojač Tomaš škrtac. Samo bi se malo promijenilo ako bi to pisac stavio u usta kojoj drugoj osobi. Znatno je drugačije ako to krojač kaže sam o sebi. Time nije samo rekao da je škrtac, nego još i nešto više: rekao je da se on toga ne stidi, da on to ne shvaća kao manu. A to već njegov lik pokazuje u drugom svjetlu. Kako je takvo neposredno izricanje svojih mana rijetko u životu, rijetko je i u književnom djelu. Ako pisac želi da iz riječi samoga lika saznamo da je škrtac, tada se obično služi drugim načinom kojim se postiže to isto, ali ne toliko samim riječima koliko njihovim smislom. To bi bilo kad bi krojač rekao sam o sebi: »Ne da Tomaš lako dinara iz ruke.« Snažnije je ako pisac stvori situaciju u kojoj bi krojač trebao što platiti, a on mjesto da plati kaže: »To ja platiti neću.« Tu riječi škrt i škrtac nisu rečene, ali su prisutne, prisutne su snažnije nego da su rečene.

Sve je to dosad bilo konstruirano da bi bilo jasnije ono što je u početku rečeno uopćeno. Od svih tih mogućnosti Ivan Dončević u romanu *Mirotvorci* nije izabrao ni jednu, nego ovu:

»To platil ja nebum.«¹

Te ga riječi ne označuju samo kao škrea nego i kao pripadnika kajkavskog dijalekta. Pisac se u književnom djelu poslužio jezikom koji krojač Tomaš normalno upotrebljava, i tako je u svim dijelovima koje on govori:

»Razmem. Sê ja razmem, gospoda veleučena. Nikaj vi rekli niste, razmem, samo je Tomaš Ban ipak bedak koji nikaj ne zna, koji samo, bumo rekli, praznu slamu mlati, kaj ne? Al ja vam velim da je Tomaš Ban obični hrvatski obrtnik, mali čovek, čovek neškolovani, ali da se v politiku razme bolje neg si vi skup kaj ste leta i leta klupe turom derali. To sem štel reći« (267).

Dijalekat često služi piscima kao sredstvo za pojačavanje humora. Dončevićev roman ima u sebi jaku rugalačku stranu i zbog toga je dijalekat obilno upotrebljavan. Ali ne samo zato. On pobliže karakterizira same njihove nosioce. Ne samo u tome smislu što ih neposredno označuje kao domaće ljude, domoroce, Zagorce, nego pokazuje još nešto, pokazuje da se ti ljudi na dru-

¹ Kultura, Zagreb, 1956, str. 27. Dalje broj u zagradi označuje stranu tog izdanja.

štvenoj ljestvici nisu visoko popeli. To su ratari i obrtnici, i to je najviša prečka do koje su stigli. Gostioničar Ivan, gospoda Irena, profesor Magdić, šumar i ljekarnik govore književnim jezikom. Evo šumarovih riječi:

»U redu. Vi se u politiku razumijete bolje nego svi mi zajedno. U redu. U vas je velika politička pamet, talenat prirodni, nadahnuće pjesničko, u to ni jednog časa nisam posumnjao. Ali šta će se ipak na koncu konca prema toj vašoj političkoj pameti dogoditi u dogledno vrijeme? To izvolite reći! Mi ćemo vam silno zahvalni biti na pouci koju ćete nam ovoga časa evo ovdje dati. Mi, koji smo turom klupe derali. Samo izvolite biti konkretni, molim lijepo. Konkretni« (268).

I ljekarnik govori književnim jezikom, jer je i on školovan čovjek, on je na vrhu društvene ljestvice toga mjesta, on to zna i želi to istaći svojim jezikom, upotrebom tuđih riječi, koje još i posebno naglašava:

»Izvršno ste govorili«, reče apotekar, »oštroumno ste takoreći izvršili analizu političke situacije, dragi majstore. Ja sam duboko impresioniran vašom analizom. Razumiješ, Nikola? Im-pre-si-o-ni-ran! Ali dopustite da vam ipak uputim jedno pitanje? Da li dopuštate?« (268).

Posebno mjesto u tom društvu ima žandar Ilija Komarica, što odaje već i njegovo prezime, a posebno njegov jezik:

»Mi oćemo samo dokaze, sto mu bogova, kako bi mi svoju službu vršili bez dokaza! Mi smo, na primjer, kazneno-pravna, organizovana, to jest, država . . . Šuti, stoko, kad ja govorim! Dokaži ti meni, moj golube, da si bija tamo de si bija, i ajde s mirom kući. Ali ne dokažeš li, ehej majko moja«, i strahovito zaškrguće zubima, »u lance ću . . .« (22).

Komarica je Ličanin ijekavac, obrazovanje ga se tek taklo, ali on ima vlast da veže, i on je svjestan te svoje vlasti. Ne samo što kaže »u lance ću«, nego se poistovjećuje s državom i govori u prvom licu množine. Misli da se na društvenoj ljestvici visoko uspeo, da je iznad svih (»Šuti, stoko, kad ja govorim!«), a pisac njegovim jezikom pokazuje gdje mu je pravo mjesto. Budući da je žandar zadnji kotačić u vlasti, a misli da je sama vlast, pisac mu se ruga i zato mu u usta stavlja onako teške provincijalizme. I tako samim njegovim jezikom pokazuje tko je. To se očituje i u drugim pojedinostima. U svoj govor upleće i osobine jezika kojim se školovao u kraljevskoj podoficirskoj školi, kao što se vidi iz pisma koje kao pitomac piše kući:

»Ođeka se, Hrista bogoradim, snalazim odlično, za iće i piće ne berem briegu, obuvaju me i oblače, nemoš čistije i bolje, pamtim dobro sve ono čemu me uče, poslušan sam i krotak prema starešinama koliko treba i koliko to mo-

ja budućnost traži od mene, i zato me starešine vole i kažu, neka samo nastavim vako kako sam započeo, pa će da bude od mene ednoga dana pravi čojek. Zadovoljan sam za sada sa svojim stanjem, to vam morem izjaviti, dragi moji roditelji, braćo i sestre, i samo da mi je dočekati oni čas, pa da uzmem primati platu mesečnu, odma ću ja kojijem dinarom pomoći i vas na onom kršu, u onom vašem jadu i golotinji i sirotinji prokletoj...« (66).

Govor kraja u kojem službuje nipošto ne preuzima, osim u trenutku kad se htio približiti jednoj seljakinji:

Žandaru se profesionalno svidjela ta njezina težnja za jasnoćom, premda ga je dovodila u nepriliku. Namigne značajno lijevim okom. »Zakaj? Morti bumozvezdice brojili, a mortu...« Najedamput osjeti kako i on govori tim slatkim i maznim jezikom, koji je kao stvoren za ljubavnike, ali koji je zbog nacionalnih razloga uvijek dosad prezirao. Kako to? Ipak dobro zvuči: »Bumozvezdice brojili...« (160).

Komarica je odijeljen od naroda među kojim živi, i pisac to pokazuje, među ostalim, i njegovim jezikom. U trenutku kad se želi približiti jednom pripadniku toga naroda preuzima i njegov jezik. Uvijek je to tako: jezik pokazuje odakle tko potječe, kojem društvenom sloju pripada, kojoj sredini, koliko se približio novoj, stopio s njom ako je došao iz druge. Osim navedenoga primjera u Dončevićevim *Mirotvorcima* nalazimo još jedan, isto tako vrlo karakterističan.

Gradić je u kojemu se radnja zbiva kajkavski, pisac na jednom mjestu kaže da je udaljen sedamdesetak kilometara istočno od Zagreba, a evo kako u tom gradiću govori kotarski načelnik, zapravo sreski načelnik, kako Dončević piše u svom tekstu bez navodnika i posebnog tipa slova jer je iz cijeloga konteksta jasno zašto tako piše:

»Lepo«, reče načelnik ne pomičući ugašen pogled što je buljio u prazno, »to je lepo, gospodin naredniče, ali možete li tu svoju sumnju potkrepiti dokazima? Da se razumemo: možete li navesti konkretna lica i u vezi s njima konkretno krivično delo?« (154).

»Lepo«, prekine ga sreski načelnik po drugi put, a pogled mu svejednako bulji u prazno, »ja se slažem s vama u celini, gospodin naredniče, ja veoma cenim vašu primerenu službeničku revnost, ali vi ipak morate da mi pružite neki konkretni podatak, razumete. Ta ne mogu valjda, majka mu stara, da poapsim čitavo mesto, kako bih otkrio počinitelja krivičnog dela?« (155).

Dončević i opisno kaže tko je sreski načelnik i kako je dospio u tu sredinu, ali i načelnikovim jezikom pokazuje da je on u toj sredini tuđinac, da s njom nema nikakve veze.

Iz tih primjera jasno proizlazi kako se pojedini pisci služe različitim neknjiževnim govorima i različitim tipovima književnoga jezika da njima neposredno karakteriziraju i vjernije prikažu svoje likove. Neknjiževni oblici mogu dakle imati svoje potpuno opravdanje u strukturi pjesničkoga djela, ali time što se ne nalaze u piščevu jeziku, nego u jeziku njegovih junaka, jasno je označeno da ne pripadaju i književnom jeziku.

No jezik piščevih likova nije uvijek tako jednoznačan kao u navedenim primjerima. Obično je odnos neknjiževnih riječi i pojedinih osobina iz drugih stilova književnoga jezika mnogo složeniji. Mnoge takve riječi i osobine ne odudaraju od normalnoga govora kao krojačeve, žandarove i načelnikove, pa se odmah ne uočavaju tako jasno, pogotovu kad ih pisci ne obilježe navodnicima ili posebnom vrstom slova. One same u sebi nose neka obilježja kojima se odvajaju od ostaloga teksta i pisac pretpostavlja da je to čitaocu poznato ili da mu treba biti poznato. Ako nije, čitalac ne može umjetničko djelo doživjeti u svoj njegovoj punini.

Pripovijetku »Deložacija« Slobodana Novaka priča Dobranov prijatelj, ali njegov jezik nije na jedno brdo tkan, nego je nabijen stilskim osebjunostima prema različitim prilikama. Njegov neposredni govor izdvojen je iz ostaloga pripovijedanja navodnicima, ali i u njemu ima neobilježenih riječi za koje je očito da ih u običnom govoru ne upotrebljava ili ih ne upotrebljava u takvom sklopu. Kad se kod milicionara i općinskih službenika zalaže da Dobrana i njegovu suprugu Miru ne izbace iz stana, on to oblikuje ovako:

Prvo i prvo: šteta je uništiti vrata. Drugo: gospoda Pasek stanuje u ovom dvorištu kod svoje četverosobne sestre. Treće: nije red deložirati studente, koji nemaju gdje ni ovu noć prespavati. Četvrto: stranka je u drugom stanju. S obzirom na gornje navode, odgodite deložaciju, i za koji dan će se vidjeti.²

Prijatelj se poziva na ekonomski razbor (*šteta je razbiti vrata*), zalaže se za pravdu i humanost, a to pojačava razlogom pred kojim zna ustuknuti i najbarbarskiji neprijatelj: *Stranka je u drugom stanju*. Nije rekao *Mira*, ni *prijateljica*, ni *prijateljeva žena*, ni jednostavno *žena*, nego – *stranka*. A završava frazom iz kancelarijskoga stila: *S obzirom na gornje navode . . . Zna on dobro da i najjači razlozi neće vrijediti ako ne budu rečeni jezikom koji službeno lice jedino razumije: jezikom spisâ.*

Kad nije uspio kod neposrednih izvršitelja deložacije, pokušao je intervenirati na drugim mjestima, ali opet bez uspjeha.

Sva su nadležstva i svi forumi romanumi imali vezano i lijevo i desno uho. Onda sam nazvao javnog tužioca i rekao mu, kako je jedno javno lice takode javno izjavilo Miri da je ono »u toj stvari nemoćno«, jer da Pasek ima dobre veze.

² »Tvrđi grad«, Zora, Zagreb, 1961, str. 46. Dalje broj u zagradi označuje stranu tog izdanja.

– Druže javni tužioče, odgovorno lice je pri tome protrljalo svoj palac o kaži prst! To su te dobre veze. Mira je na to upitala: »Znači, Pasek je potplatitio?« Odgovorno lice je reklo: »O, ne, ne, molim, nisam ja ništa reklo!« A to znači, zapravo? Šta to znači? Tako je to bilo, druže tužioče moj! (47).

Lice je imenica srednjega roda i sročnost je predikata u srednjem rodu normalna, ali je srednji rod posebno naglašen kad se nalazi u navodnicima kao neposredan govor (*»u toj stvari nemoćno«*), no vrhunac je toga isticanja kad prijatelj navodi cijelu rečenicu odgovornog lica: *Ja nisam ništa reklo*. Ni djeca ne govore o sebi u srednjem rodu, a kamoli da bi tako o sebi govorio odrastao čovjek, muškarac, službenik. A pisac se upravo poslužio tim rodnom da neposredno karakterizira toga službenika, da jasno pokaže njegovu nesposobnost, neodlučnost, nedoraslost poslu koji obavlja, da drastično pokaže kako se vlada kao da nije ni muško ni žensko. To je još i drastičnije zbog toga što je taj činovnik u službi revolucionarne vlasti.

Zanimljivo je da pripovjedač ima u svom govoru i riječ *osoba*, ali je ovdje upotrijebio *lice* jer mu ona zbog srednjega roda bolje odgovara namjeni koju rodnom želi postići. I još zbog jednog razloga. U upravnom je stilu ta riječ običnija od riječi *osoba*, pogotovu u nekim područjima. Pisac to zna pa je zbog toga i upotrebljava. To njezino svojstvo naročito dolazi do izražaja u vezi *uniformirano lice* (49).

Karakterističnih pojedinosti ima i u Dobranovu jeziku. On je student, govori klasičnim književnim jezikom:

Da nisam morao pozvati Miri liječnika, mi bismo pobijedili (49).

Kad se zbog neuspjeha malo s prijateljem podnapio, sretno ih milicionar, Dobran zapjeva, a milicionar zatraži legitimacije:

– *Imate li legitimacije?*

– *Imamo, – hvalalepo, a vi?* (49).

Dobran je izazvao milicionara pjevanjem, a sada svoj odnos prema njemu izriče i time što ga pita ima li i on legitimaciju, a posebno onim *hvalalepo*. Prvo, situacija nije za zahvaljivanje na pitanju, a drugo, karakterističan je oblik *hvalalepo* kad znamo da Dobran govori ijekavski, da i ne spominjemo sam ton koji sve to još posebno pojačava.

Isti odnos prema milicionaru pokazuje Dobran i trenutak kasnije kad ga pita:

– *Jeste li se vi, druškane, kada opili?* (49).

Govori milicionaru vi, a dodaje: *druškane*. Da ta riječ izražava samo prijateljski odnos, upotrijebljena u toj situaciji ne bi imala to značenje, a pogotovu ga nema kad riječ *druškan* sama po sebi izriče pejorativno značenje koje posebnom intonacijom može biti i pojačano.

Malo kasnije Dobran se igra riječima i time opet neposredno pokazuje svoj odnos prema situaciji u kojoj se nalazi. Kad ih milicionar dovede na cilj, reče:

– *Udite, hajde, u stanicu.*

– *Konduktar! – Vikno je Dobran iza mojih leda – Koja je ovo stanica? (50)*

Ali nije Dobran takav samo kad je pijan i u odnosu prema milicionaru. On i trijezan upotrebljava riječi ne samo da izrekne svoj sud o nekim pojavama nego i svoj osjećajni odnos.

Sjede prijatelji u gradskom parku punom djece, vrtuljaka i kućica iz bajki i priča. Dobran je tužan, misli na svoju nevolju, a prijatelj ga želi utješiti te ga upozorava na mladost i radost oko njih:

– *Dan dječje radosti – rekoh. – Ringlšpil.*

– *Morao bi čovjek biti dijete da bi se radovao . . . dolapu (49).*

Dobranova je osnovna misao da se vrtuljku ne može radovati jer nije dijete, a sada ima posebnih briga. Ali tu je osnovnu misao znatno pojačao riječju *dolap*. To ne bi mogao postići upotrebom ni riječi vrtuljak ni ringlšpil. Dolap je perzijska riječ i nama je došla preko turskoga. Ima više specijalnih značenja, a glavno je i najpoznatije: okretni uređaj kojim se pokreće crpka za vodu. Koliko dolap i može poslužiti kao vrtuljak, ta je njegova služba slaba, vožnja na njemu ne daje ni desetinu užitka kao na vrtuljku. I kad bi se radovao vrtuljku, ne bi sada bio za vožnju jer to i nije vrtuljak, nego obično okretalo, – dolap.

Slobodan se Novak vješto služi upletanjem riječi različitih vrijednosti i tako stvara vrlo napetu jezičnu strukturu. To ujedno pokazuje da pisac neknjiževne riječi i riječi iz drugih stilova ne mora stavljati u navodnike jer su one dovoljno odijeljene ako su upotrijebljene zbog osjećajnih i drugih stilskih razloga. Pri čitanju takvih djela valja pripaziti na sve izražajne vrijednosti jer u dobra pisca ni jedna riječ, ni jedan oblik nije slučajno upotrijebljen.

O FONEMU

Milan Moguš

U instruktivnom članku prof. R. Katičića »Terminologija u suvremenoj lingvistici« (Jezik, XIII, str. 134–144) izloženi su i definirani najosnovniji termini suvremene lingvistike u želji da čitaocu s običnom tradicionalnom gramatičkom naobrazbom ne bude teško čitanje suvremenih lingvističkih djela i da suvremena lingvistika pri prvom susretu ne djeluje kadikad i odviše od-